

KS. JAROSŁAW R. MARCZEWSKI
AGNIESZKA STRYCHARCZUK

SICUT ROSA INTER... EPISCOPOS.
APOTEOZA GODŁA HERALDYCZNEGO
W ŁACIŃSKIM WIERSZU HERBOWYM
Z RUBRYCELI DIECEZJI CHEŁMSKIEJ
PREPOZYTA WALENTEGO CHLEBOWSKIEGO NA ROK 1734

Abstrakt. W rubrycelach diecezji chełmskiej z okresu staropolskiego zamieszczano na pierwszej stronie stemmat, co było charakterystyczne dla większości tego typu druków. Składał się on z herbu urzędującego hierarchy kościelnego oraz panegirycznego wiersza odnoszącego się do przedstawionego heraldycznego godła. Rubrycela na rok 1734 została wydana w okresie sediswakancji, gdy funkcję administratora diecezji chełmskiej sprawował prałat prepozyt chełmskiej kapituły katedralnej Walenty Chlebowski. Zamieszczony w rubryceli herb był wyjątkowy w stosunku do wszystkich innych znanych przypadków z rubrycel chełmskich. Herb był bowiem dwudzielny: prawą stronę heraldyczną zajmowało godło rodowe Chlebowskich – Poraj, lewą stronę znak kapituły chełmskiej – grono Apostołów. Herb Poraj prezentował kwiat róży, który został w wierszu zinterpretowany jako szczególnie pociągający, a zarazem wyróżniający się ponad inne rośliny, co miało oznaczać wyjątkowe zasługi osobiste prepozyta Chlebowskiego. Grono Apostołów przedstawione zostało jako obraz diecezji chełmskiej cieszącej się z cnotliwej posługi prałata. Oprócz szczegółowej analizy epigramatu w artykule znalazło się także jego polskie tłumaczenie.

Słowa kluczowe: poezja heraldyczna; stemmat; epigram; rubrycela; Chlebowscy; herb Poraj; chełmska kapituła katedralna obrządku łacińskiego

Ks. dr hab. JAROSŁAW R. MARCZEWSKI – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Nauk Teologicznych, Katedra Historii Kościoła; adres do korespondencji: ul. Prymasa Stefana Wyszyńskiego 6, 20-105 Lublin; e-mail: jaroslaw.marczewski@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7021-6806>.

Dr AGNIESZKA STRYCHARCZUK – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Studium Języków Obcych; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: agnieszka.strycharczuk@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0785-6069>.

*SICUT ROSA INTER... EPISCOPOS. APOTHEOSIS OF THE COAT OF ARMS IN A LATIN
HERALDIC POEM FROM THE CHEŁM DIOCESE ORDO OF PROVOST WALENTY
CHLEBOWSKI FOR THE YEAR 1734*

Abstract. In the ordos of the Chełm Diocese from the Old Polish period, the first page typically featured a stemma, which was a characteristic element of most publications of this type. The stemma consisted of the coat of arms of the presiding ecclesiastical authority and a panegyric poem referring to the heraldic emblem depicted. The ordo for the year 1734 was published during a sede vacante period, when the diocese of Chełm was administered by the prelate and provost of the Chełm Cathedral Chapter, Walenty Chlebowski. The coat of arms featured in this ordo was unique compared to other known examples. It was a divided coat of arms: the right heraldic side displayed the Chlebowski family's emblem, Poraj, while the left side featured the symbol of the Chełm Cathedral Chapter – the Holy Apostles. The Poraj coat of arms included a rose flower, which the accompanying poem interpreted as particularly attractive and distinguished above other plants, symbolizing the exceptional personal merits of provost Chlebowski. Meanwhile, the Apostles' emblem was presented as an allegory of the Chełm diocese rejoicing in the virtuous service of the prelate. In addition to a detailed analysis of the epigram, the article also provides a Polish translation of the text.

Keywords: heraldic poetry; stemma; epigram; ordo; Chlebowski family; Poraj coat of arms; Chełm cathedral chapter of the Latin rite

Rubrycele dawnej diecezji chełmskiej obrządku łacińskiego, funkcjonującej od końca XIV do początku XIX wieku, zachowały się do czasów współczesnych tylko w niewielkim zakresie, obejmującym lata 1734-1739, 1750-1754, 1761-1762, 1764-1766 i 1786-1789¹. Łącznie z rubrycelami tzw. diecezji chełmsko-lubelskiej – będącej rezultatem wdrożenia rodzimej propozycji państwowo-kościelnej z końca XVIII wieku, ale niezaakceptowanej ostatecznie przez Stolicę Apostolską – pochodzącymi z lat 1791-1807, jest ich w sumie trzydzieści siedem². Spośród znanych woluminów jeden wyróżnia się za sprawą mocodawcy jego wydania. Otóż rubrycele, jako druki o charakterze użytkowym, wykorzystywane dla właściwego sprawowania kultu Bożego, ukazywały się zawsze mocą autorytetu rządcy diecezji, który powagą swojego urzędu potwierdzał obowiązywalność właściwych przepisów i firmował skrupulatną realizację ogólnokościelnego i lokalnego kalendarza liturgicznego³.

¹ Jarosław R. Marczewski, „Rubrycele i schematyzmy łacińskiej diecezji chełmskiej”, *Roczniki Teologiczne* 66, z. 4 (2019): 21-39.

² Jarosław R. Marczewski, „Rubrycele i schematyzmy diecezji chełmsko-lubelskiej”, *Roczniki Teologiczne* 65, z. 4 (2018): 51-71.

³ Mariusz Konieczny, „Rubrycela”, w: *Encyklopedia katolicka*, red. Edward Gigilewicz, t. 17 (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2012), 513-514.

Na podstawie zachowanych egzemplarzy rubrycel wiadomo, że w dziejach diecezji chełmskiej odpowiednio przygotowane woluminy wychodziły mocą powagi biskupów Józefa Eustachego Szembeka, Walentego Franciszka Wężyka, Feliksa Pawła Turskiego, Antoniego Onufrego Okęckiego, Jana Alojzego Aleksandrowicza, Macieja Grzegorza Garnysza i Wojciecha Józefa Skarszewskiego. Tylko jedna ze znanych współcześnie rubrycel – przeznaczona na rok 1734 – miała za formalno-prawną podstawę dla jej wydania urzędowy autorytet wikariusza kapitulnego, czyli administratora diecezji chełmskiej *sede vacante*, którą to funkcję sprawował wówczas ks. Walenty Chlebowski. Jedyne dwa ocalałe egzemplarze tej rubryceli są przechowywane w dwóch różnych bibliotekach, mianowicie w Książnicy Zamojskiej oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie⁴.

Zgodnie ze standardami wydawniczymi, wypracowanymi dla tego rodzaju druków, na pierwszej stronie rubrycel znajdował się tytuł woluminu wraz tytułaturą godnościową i urzędową biskupa oraz jego herbem rodowym i utworem poetyckim, mającym charakter apoteozy godła heraldycznego danego hierarchy. Co ciekawe, podobny schemat zastosowano w przypadku postaci administratora diecezji z tą różnicą, że jego herb rodowy zamieszczono na jednej, dwudzielnej tarczy wraz z wizerunkiem odnoszącym się do katedralnej kapituły chełmskiej. Do obu tych wyobrażeń figuralnych dano jedną wspólną łacińską subskrypcję, której kontekstualna analiza – poprzedzona próbą zebrania informacji biograficznych o wskazanej postaci duchownego, ze szczególnym uwzględnieniem jego działalności w chełmskiej kapitule katedralnej – stanowi zasadniczy przedmiot niniejszego artykułu⁵.

⁴ *Directorium officii divini pro diaecesi Chelmensi in annum Domini MDCCXXXIV embolismicum secundum post bissextilem*, 1734.

⁵ Jak dotąd w polskiej literaturze fachowej wiersze herbowe rodzimych osób kościelnych zostały przebadane tylko w ograniczonym zakresie. Niemal zupełnie nie zostały podjęte badania literackie wierszy występujących w wielkiej liczbie w rubrycelach diecezjalnych i zakonnych. Kilka opracowań na ten temat pojawiło się w obiegu naukowym dopiero w ostatniej dekadzie, przy czym materiał źródłowy w tym wypadku zaczerpnięty został jedynie z rubrycel przeznaczonych dla łacińskiej diecezji chełmskiej oraz dla diecezji lubelskiej, co kreśli przed historykami i literaturoznawcami duże wyzwania odnośnie do dalszej kwerendy, a zarazem otwiera ogromne możliwości badawcze; Jarosław R. Marczewski i Agnieszka Strycharczuk, „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Macieja Grzegorza Garnysza w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach diecezji chełmskiej”, *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* 104 (2015): 167-187; Jarosław R. Marczewski i Agnieszka Strycharczuk, „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Wojciecha Skarszewskiego w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach chełmsko-lubelskich i lubelskich”, *Roczniki Humanistyczne* 63, z. 3 (2015): 149-176; Jarosław R. Marczewski i Agnieszka Strycharczuk, „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Józefa Marcelego Dzieścielskiego (1768-1839) w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach lubelskich”, *Roczniki Humanistyczne* 68, z. 3 (2020): 111-132;

WALENTY CHLEBOWSKI Z WYBRANOWA H. PORAJ

Ród Chlebowskich h. Poraj nie doczekał się jak dotąd poważniejszych opracowań o charakterze genealogicznym. W najważniejszych herbarzach szlachty polskiej można odnaleźć na ich temat dość skromne wiadomości. Chlebowscy mieli wywodzić się z Wybranowskich, właścicieli m.in. Wybranowa w powiecie gnieźnieńskim województwa kaliskiego, od których oddzielili się, biorąc swój dział ziemski w nieodległym Chlebowie k. Mieściska. Rodzina Chlebowskich rozrodziła się w okresie staropolskim, zasiedlając także inne ziemie Rzeczypospolitej, zwłaszcza ziemie wieluńską w województwie sieradzkim. O wzrastającym znaczeniu rodu świadczyło powoływanie niektórych jego członków na lokalne urzędy ziemskie. Spośród tego grona można wyróżnić na przestrzeni XVII i XVIII stulecia Ignacego Mikołaja chorążego chełmińskiego, Franciszka chorążego owruckiego, Kazimierza chorążego chełmińskiego, Aleksandra chorążego wieluńskiego i kasztelana kaliskiego, Abrahama miecznika wieluńskiego. Ponadto Kazimierz i Mikołaj byli starostami liwskimi. W rodzinie Chlebowskich nie brakowało również – poczynając od XVI wieku – wojskowych wyższej rangi, jak Wojciech rotmistrz królewski, Aleksander towarzysz chorągwi pancерnej, Ignacy Mikołaj major wojsk koronnych, Jakub pułkownik wojsk koronnych, Jan major wojsk saskich⁶.

Ojciec Walentego Chlebowskiego, Adam z Wybranowa Chlebowski h. Poraj, również był posesjonatem i urzędnikiem ziemi wieluńskiej, gdzie piastował funkcję podsędka. Z Marianną z Ruszkowskich h. Pobóg miał – oprócz Walentego – jeszcze przynajmniej jednego potomka⁷. Babką ojcystą Walentego była Elżbieta z Wolskich h. Jelita, zaś babką macierzystą Zofia z Tymienieckich h. Zaręba⁸.

O latach młodości Walentego Chlebowskiego i odebranych przez niego wykształceniu brak informacji źródłowych. Można natomiast przypuszczać, że

Jarosław R. Marczewski i Agnieszka Strycharczuk, „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Walentego Wężyka (1705-1766) w łańskich wierszach herbowych w rubrycelach chełmskich”, *Roczniki Humanistyczne* 71, z. 3 (2023): 179-202.

⁶ Kasper Niesiecki, *Herbarz polski*, t. 3, wyd. Jan Nepomucen Bobrowicz (Lipsk: Breitkopf i Haertel, 1839), 34-35; Adam Boniecki, *Herbarz polski*, t. 2 (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1900), 373-374; Michał Zwierzykowski i in., *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018), 26, 86, 469.

⁷ Niesiecki, *Herbarz polski*, 35.

⁸ *Protokół aktów kapituły chełmskiej, 1702-1752* [Sygn. Rep 64 A 4, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie], 143r.

albo osobiście obracał się w kręgach zbliżonych do dworu królewskiego, albo posiadał takich protektorów. Należy bowiem zwrócić uwagę na fakt, że w drugiej dekadzie XVIII wieku otrzymał prezentę na intratne beneficjum prepozyturalne w Kazimierzu Dolnym, które podlegało patronatowi królewskiemu⁹. Również uzyskana w późniejszym czasie archidiaconia lubelska oraz kanonia i prepozytura chełmskiej kapituły katedralnej należały do beneficjów patronatu królewskiego, co świadczyło wymownie o niciach jego personalnych powiązań¹⁰. Wypada zauważyć, że urząd archidiacona lubelskiego zakładał posiadanie odpowiednich formalnych kwalifikacji¹¹. W dostępnym materiale źródłowym nie ma jednak wyraźnej wzmianki o uzyskaniu przez niego stopnia doktora teologii lub prawa kanonicznego. Wiadomo natomiast o jego pobycie w Rzymie, przypadającym na koniec drugiej dekady XVIII stulecia¹².

Istotna informacja o osobie ks. Chlebowskiego pochodzi z wizytacji parafii kazimierskiej w 1721 r. Wizytator zanotował wówczas, iż Walenty Chlebowski został instytuowany na miejscowe beneficjum parafialne 11 maja 1715 r. Kumulował z nim katedralną kanonię poznańską. Przy okazji warto zwrócić uwagę, że beneficjant bez wątpienia posiadał już na tym etapie życia święcenia w stopniu prezbiteratu, jako że wizytator, mimo iż stawiał przed nim szereg innych wymagań, nie wspominał o konieczności przyjęcia święceń kapłańskich¹³.

O ile beneficjum w Kazimierzu Dolnym ks. Chlebowski zachował dożywotnio, to jeszcze w 1721 r. został usunięty z kanonii poznańskiej, jako że pomimo otrzymanej prezenty przez ok. dwa lata nie wystarał się o dokument instytucji kanonicznej i w konsekwencji nie odbył też formalnego obrzędu

⁹ *Visitatio in archidiaconatu Lublinensi duorum decanatum, nempe: Casimiriensis et Solecensis sub auspiciis Cel. Principis R.D. Andreae Stanislai Kostka in Żaluskie Żalusi, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae*, 1748 [Sygn. AV 43, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie], 154; Przemysław Szafran, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1958), 144; Jan Pałyga, „Duchowieństwo parafialne dekanatu kazimierskiego w XVII i XVIII wieku”, *Roczniki Humanistyczne* 14, z. 2, (1966): 30-31.

¹⁰ Bogumił Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura* (Lublin: Wydawnictwo-Drukarnia Liber, 2003), 152-153, 189.

¹¹ Bolesław Kumor, „Archidiaconat”, w: *Encyklopedia katolicka*, red. Feliks Gryglewicz i in., t. 1 (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1973), 872.

¹² *Acta visitationis ecclesiarum archidiaconatus Lublinskis (Decanatus: Lucoviesis, Parczoviensis, Casimiriensis, Chodeliensis, civitas Lublinum, decanatus Solecensis) dioecesis Cracoviensis ex commissione R.D. Constantini Feliciani Szaniawski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae per R.D. Joannem Felicem Szaniawski, episcopum Capsensem, suffraganum archidiaconum et officialem generalem Leopoliensem*, 1721 [Sygn. AV 20, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie], 408.

¹³ *Acta visitationis*, 404, 408-409.

objęcia stali w kościele katedralnym¹⁴. Wkrótce zresztą otrzymał inne urzędy i godności.

Otóż 25 sierpnia 1724 r. archidiakon i oficjał lubelski, a zarazem infułat prepozyt tarnowski, kantor kapituły katedralnej chełmskiej oraz – co było bodaj bezpośrednim powodem podjęcia omawianych działań – nominat na sufraganię chełmską, ks. Michał Delamars, wystawił ks. Chlebowskiemu nominację na swego sędziego surogata dla oficjalu lubelskiego¹⁵. Niedługo potem, na posiedzeniu chełmskiej kapituły katedralnej, zgromadzonej w czasie uroczystości Trzech Króli w 1725 r., ks. Chlebowski pojawił się z oryginałem instytucji na kanonię gremialną. Dokument, sporządzony na podstawie prezenty królewskiej, został wydany 15 września poprzedniego roku. Kapituła zaakceptowała wniesioną prośbę i dopuściła ks. Chlebowskiego do instalacji kanonicznej¹⁶. Natomiast 14 kwietnia 1725 r. – niecały miesiąc po rychłej śmierci biskupa Delamarsa – ks. Chlebowski, kanonik chełmski, otrzymał wydaną w Kielcach, na prezentę królewską, instytucję kanoniczną od biskupa krakowskiego Konstantego Felicjana Szaniawskiego na archidiakoniat lubelski¹⁷. Zarazem został też mianowany – po niespełna ośmiu miesiącach praktyki sędziego surogata w konsystorzu lubelskim – na stanowisko lubelskiego oficjalu i 20 kwietnia wszedł w posiadanie wymienionych urzędów¹⁸. Tradycyjnie też, jako archidiakon lubelski, został instalowany w kapitule katedralnej krakowskiej jako kanonik honorowy, bez prebendy i prawa głosu¹⁹.

Niewątpliwie obowiązki archidiakona i oficjalu lubelskiego stanowiły podstawowe i najbardziej absorbujące zajęcie ks. Chlebowskiego²⁰. W Kazimierzu bowiem przy kościele parafialnym funkcjonowało liczniejsze grono

¹⁴ *Acta capituli Posnaniensis*, 1720-1727 [Sygn. CP 58, Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu], 90r.

¹⁵ *Acta actorum consistorii Lublinensis*, 1720-1727 [Sygn. Rep 60 A 46, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie], 124r-v.

¹⁶ *Protokół aktów*, 132r-v.

¹⁷ *Acta actorum episcopatum R. D. Constantini Feliciani in Szaniawy Szaniawski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae*, 1724-1727 [Sygn. AEp 79, vol. 2, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie], 125v.

¹⁸ *Acta actorum consistorii Lublinensis*, 140r-v.

¹⁹ Bolesław Przybyszewski, *Katalog kanoników Krakowskiej Kapituły Katedralnej w XVIII wieku* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2009), 252-253.

²⁰ *Acta actorum consistorii Lublinensis*, 140r-184v; *Prothocollon consistorii Lublinensis*, 1735-1741 [Sygn. Rep 60 A 48, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie], 1r-113v; Piotr Hemperek, *Oficjaliał okręgowy w Lublinie XV-XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego* (Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1974), 113.

duchownych – wikariusz i dwaj prebendarze. Na nich – w związku z absencją prepozyta – spoczywały w praktyce zadania duszpasterskie²¹.

Co do obowiązków kapitulnych ks. Chlebowskiego przy katedrze chełmskiej w Krasnymstawie nie były one ciągłe, ale okazjonalne. W kapitule bowiem zadania liturgiczne w postaci celebracji godzin kanonicznych i Mszy św. konwentualnej spełniano w ramach wyznaczonych miesięcznych turnusów²². Nie wymagano zatem od kanoników stałego, całorocznego rezydowania. Warto jednak zauważyć, że w latach 1725-1732 ks. Chlebowski jako kanonik chełmski był na niemal wszystkich – trwających zwykle kilka dni i odbywanych dwukrotnie w ciągu każdego roku – generalnych posiedzeniach kapituły²³. W 1725 r. powierzono mu z ramienia kapituły asystowanie nowemu pasterzowi diecezji – biskupowi Janowi Feliksowi Szaniawskiemu – w czasie udzielania święceń biskupich ks. Delamarsowi²⁴. W podobnym charakterze kanonik Chlebowski występował kilkakrotnie, również gdy biskup Szaniawski udawał się na posiedzenie Trybunału Skarbowego Koronnego do Radomia w 1728 r. i 1729 r. oraz gdy jechał na sejm do Grodna w 1730 r.²⁵ W czasie posiedzeń generalnych korzystano także z posługi kanonika Chlebowskiego, wyznaczając go do czynności instalacyjnych w katedrze krasnostawskiej wobec nowo ustanowionych członków tego gremium²⁶. Szczególnym zadaniem powierzonym w tym czasie ks. Chlebowskiemu była ważna i prestiżowa funkcja deputata na Trybunał Koronny, gdzie z ramienia kapituły chełmskiej należał do składu sędziowskiego w sprawach toczonych pomiędzy szlachtą a duchowieństwem w zakresie sporów majątkowych²⁷. Funkcję tę pełnił w latach 1726-1727²⁸. Warto dodać, że w czasie posiedzenia kapituły na Rozesłanie św. Apostołów w 1728 r. ustalono wypłacenie ks. Chlebowskiemu rekompensaty za przeprowadzony przez niego remont kamienicy w Lublinie, przeznaczonej dla rezydowania deputatów kapituły chełmskiej²⁹. Bez wątpienia oznaczało to ponadprzeciętne zaangażowanie na rzecz kanonickiego gremium, choć oczywiście jako archidiakonowi i oficjałowi lubelskiemu było mu łatwiej podjąć stosowne działania w mieście, w którym przebywał na stałe.

²¹ *Acta visitationis*, 408-410.

²² Jarosław R. Marczewski, *Dzieje chełmskiej kapituły katedralnej obrządku łacińskiego* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013), 236-238.

²³ *Protokół aktów*, 132r-216r.

²⁴ *Protokół aktów*, 132v.

²⁵ *Protokół aktów*, 161r, 177r, 187r, 189r, 193r, 203r, 215r.

²⁶ *Protokół aktów*, 166r, 192r, 212v.

²⁷ Marczewski, *Dzieje chełmskiej kapituły*, 712.

²⁸ *Protokół aktów*, 161r.

²⁹ *Protokół aktów*, 186v.

Istotną zmianą w statusie kanonika Chlebowskiego był awans na prałaturę prepozyturalną kapituły chełmskiej, czyli objęcie najwyższej godności w tamtejszym gremium. Stało się to na mocy prezenty królewskiej i biskupiej instytucji kanonicznej. Instalacja nastąpiła natomiast na posiedzeniu generalnym Rozesłania św. Apostołów w 1732 r.³⁰ Do obowiązków prepozyta należało zwoływanie posiedzeń i przewodniczenie obradom kapituły, co wiązało się także z kształtowaniem porządku obrad, a więc również moderowaniem ich tematyki³¹. W istocie, prałat prepozyt Chlebowski przewodniczył odtąd wszystkim kolejno odbywanym posiedzeniom kapitulnym, których protokoły własnoręcznie podpisywał³². Poza kierowaniem pracami kanonickiego gremium ks. Chlebowski nadal spełniał powierzone mu funkcje związane z towarzyszeniem biskupowi w istotnych czynnościach wagi państwowej i kościelnej. Stąd też w 1732 r. został wydelegowany do Warszawy na sejm nadzwyczajny, a w 1733 r. na zaplanowany tam sejm elekcyjny³³.

Szczególne pozycja w kapitule, łącząca się ponadto z długoletnim doświadczeniem administracyjnym i zapewne dobrymi osobistymi relacjami z innymi członkami grona kanonickiego, skutkowałą wyborem prepozyta Chlebowskiego na wikariusza kapitulnego, czyli administratora diecezji chełmskiej *sede vacante* po śmierci biskupa Szaniawskiego. Na Boże Narodzenie w 1733 r. ks. Chlebowski zwołał kapitułę wyborczą, która powierzyła mu kierowanie diecezją w zakresie przewidzianym przez prawo kościelne. W konsekwencji, jako administrator diecezji, dokonał wyboru oficjała chełmskiego i przejął dozór nad kluczem skierbieszowskim będącym częścią dóbr wchodzących w skład uposażenia biskupstwa³⁴. Jednak co ciekawe, na posiedzeniu generalnym Rozesłania św. Apostołów w 1734 r. zrezygnował z zarządu dobrami skierbieszowskimi, motywując to nadmiarem obowiązków³⁵. Być może chodziło w tym wypadku o pogarszające się samopoczucie związane z wiekiem lub chorobą. Prałat Chlebowski zmarł bowiem nieco ponad półtora roku później, pomiędzy 22 lutego a 13 marca 1736 r.³⁶

³⁰ *Protokół aktów*, 219r.

³¹ Marczewski, *Dzieje chełmskiej kapituły*, 73-74.

³² *Protokół aktów*, 223v-251v.

³³ *Protokół aktów*, 230v, 222v.

³⁴ *Protokół aktów*, 233r, 234r.

³⁵ *Protokół aktów*, 233r-v.

³⁶ *Protokół aktów*, 250v-251v.

STEMMAT W RUBRYCELI KS. CHLEBOWSKIEGO

W badaniach o charakterze literaturoznawczym dominuje przekonanie, że powiązanie wizerunku herbu i utworu poetyckiego będącego jego subskrypcją tworzy konstrukcję zwaną stemmatem. Nazwa „stemmat” została wyprowadzona z greckiego słowa *stemma* oznaczającego girlandę czy wieniec; „stemmata to wieńce wawrzynowe, którymi starożytni ozdabiali wizerunki swych przodków, stąd znaczenie przenośne, funkcjonujące w łacinie, «rodowód», «drzewo genealogiczne»»³⁷. Integralnym elementem stemmatu był epigram – wierszowana subskrypcja, „która interpretuje, najczęściej w sposób alegoryczny, komponenty godła (szlacheckiego, monarszego, ośrodka miejskiego, uczelni, hierarchy kościelnego)”³⁸. Synergia między słowem i obrazem stanowiła sposób prezentowania idei, które dzięki takim środkom wyrazu mogły skutecznie dotrzeć do szerszych kręgów społecznych. Od późnego średniowiecza, przez okres renesansu, aż po bujny rozkwit w epoce baroku, ten swoisty nośnik idei był wykorzystywany przez autorów, by jak najpełniej oddziaływać na proces percepcji u odbiorców. Estetyka dzieł literackich z pieczołowitością podkreślała powiązania poetyckiej treści z wrażeniami wzrokowymi³⁹. Było to zgodne z ignacjańską zasadą *applicatio sensuum* obecną w całej kulturze barokowej. Popularnością i intensywnym rozwojem cieszyły się zatem takie gatunki, jak stemmat, emblemat, lemmat, ikon, ekfraza, hieroglifik⁴⁰.

Należy zauważyć, że stemmat jest formą trudną do jednoznacznego zdefiniowania, co wynika z hybrydyzacji treściowo-gatunkowej⁴¹. Istotną rolę odgrywa tu bowiem również rama wydawnicza. Związek kompozycji stemmatycznych z ramą wydawniczą druku „pozwała je odczytywać jako parateksty stanowiące łącznik pomiędzy światem tekstu a światem realnym – chociażby przez zwrócenie się do osoby mecenasa”⁴². W omawianym wypadku ramę wydawniczą stanowiła rubrycel, druk specyficzny, przeznaczony dla

³⁷ Roman Krzywy, „Stemmat”, *Zagadnienia rodzajów literackich* 55, nr 1 (2012): 252.

³⁸ Krzywy, „Stemmat”, 252.

³⁹ Barbara Milewska-Ważbińska, *Res – verba – imagines. Z rozważań o literaturze łacińskiej i kulturze dojrzałego baroku* (Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2020), 11.

⁴⁰ Justyna Dąbkowska-Kujko, „Jezuicka paideia”, w: *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*, red. Mirosława Hanusiewicz-Lavallee (Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009), 166.

⁴¹ Bartłomiej Czarski, „Lemmata w staropolskich konstrukcjach stemmatycznych jako przejaw hybrydyzacji gatunkowej”, *Terminus* 14, z. 25 (2012): 157-161.

⁴² Bartłomiej Czarski, „W poszukiwaniu najstarszego polskiego stemmatu – pytania i propozycje odpowiedzi”, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 65 (2021): 7.

wąskiego, ściśle określonego grona odbiorców, jakim było prezbiterium miejscowej diecezji.

Przypadek stemmatu z rubryceli chełmskiej na rok 1734 wydaje się szczególnie ciekawy – zarówno w odniesieniu do herbu, jak i epigramu ten herb interpretującego⁴³. Wokół herbu znalazła się akronimiczna prezentacja osoby ks. Chlebowskiego i pełnionych przez niego urzędów:

V[alentinus] a W[ybranów] C[hlebowski]
P[raepositus] C[apituli] C[athedralis]
A[dministrato]r G[eneralis] Ch[elmen]sis
A[rchidiaconus] O[fficialis] Lub[linensis]
P[raepositus] K[azimirensis]

Tarcza herbowa jest dwudzielna w słup z koroną szlachecką oraz kapeluszem osoby duchownej i sześcioma chwostami w trzech poziomych rzędach z obu boków. Z prawej strony na tarczy znajduje się pięciopłatkowa róża charakterystyczna dla rodowego herbu Poraj⁴⁴. Z lewej strony na tarczy znalazło się grono Apostołów, nad którymi unosi się Duch Święty w postaci gołębicy, jako że kapituła chełmska erygowana została przy katedrze wzniesionej pod wezwaniem Rozesłania św. Apostołów⁴⁵. Trudno dociec, czy taka forma dwudzielnego herbu była osobistą inicjatywą prałata prepozyta Chlebowskiego, sprawującego nadzór nad diecezją chełmską. Jest to niewątpliwie ewenement, gdy herb rodowy kościelnego hierarchy dzieli tarczę z godłem kapituły, które widniało na jej pieczęci⁴⁶. Inaczej bowiem działo się w przypadku biskupów chełmskich – właściwych pasterzy diecezji, którzy umieszczali w rubrycelach tylko herb swojego rodu, nie łącząc go z żadnym innym.

⁴³ Jako że wszystkie odniesienia do omawianej rubryceli dotyczą wyłącznie stemmatu zamieszczonego na jej pierwszej stronie, przy czym karty druku nie są numerowane, stąd w tekście zrezygnowano z podawania oczywistej skądinąd rejestracji, pozostając w zgodzie z wytycznymi stosowanego standardu sporządzania aparatu krytycznego.

⁴⁴ Zgodnie z zasadami blazonowania opis herbu został przeprowadzony od strony trzymającego tarczę.

⁴⁵ Marczewski, *Dzieje chełmskiej kapituły*, 55.

⁴⁶ Marczewski, *Dzieje chełmskiej kapituły*, 545-546. Zagadnienia związane z heraldyką polskich kapituł katedralnych doby przedrozbiorowej doczekały się szczegółowych opracowań; Piotr Dymmel, „Herby kapituł w ‘Klejnotach’ Jana Długosza”, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywa badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004), 97-120; Agnieszka Pomian, *Pieczęcie kapituł katedralnych na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym* [maszynopis], Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2007.

Kompozycja tarczy z rubryceli na rok 1734 niewątpliwie dostarcza ciekawych motywów, na których opiera się poniższa treść subskrypcji:

Flos ROSA purpureus Chelmam nunc ornat et armat
Murice, quam tinget Pontificalis Honor,
Intaminata vicens, blandis caetumque ligustris
Pascit Apostolicum, pascit et ora poli
Virtutis succo, castis dulcissima labris:
Hinc tibi CHLEBOWSKI gloria multa viret.

[Róża kwiat purpurowy Chełm teraz zdobi i chroni
Miasto, które tą barwą okryje godność biskupia,
Bez skazy wyrastając pośród wdzięcznych ligustrów
gronu apostolskiemu i nieba ustom najmiłszym
wargami przezczystymi cnoty nektar podaje:
Stąd dla Ciebie, Chlebowski, chwała wielka rozkwita]⁴⁷.

Utwór napisany został dystychem elegijnym z cezurą po siódmej sylabie. Jest to metrum najczęściej stosowane w łacińskich epigramatach. Zamieszczony na potrzeby niniejszego artykułu przekład opiera się natomiast na schemacie heksametru polskiego o rozpiętości od czternastu do piętnastu sylab, przy czym analogicznie jak w oryginale średniówka została umieszczona po siódmej sylabie.

Epigram towarzyszący wizerunkowi herbowemu wpisuje się w wyznaczniki gatunkowe stemmatu, osadzając swoją treść na znakach heraldycznych. Panegiryczny, propagandowy i dydaktyczny cel epigramu zostaje osiągnięty przez wskazanie na wartości, którymi kierował się właściciel herbu, ukazujące godny naśladowania wzór duchownego. Wyznacznikiem szlachectwa jest tutaj *virtus* – cnota, która niesie potencjał moralnego dobra, etycznego postępowania, szlachetności obyczajów. Może ona także oznaczać własną szlachetność i osobiste zasługi właściciela herbu. We wcześniejszej epoce renesansu *virtus* była także synonimem Boga jako Cnoty Doskonałej⁴⁸. Herb jest zatem widomym znakiem przynależności do elity społecznej i kościelnej oraz ciągłości depozytu etycznego. Epigram odnoszący się do herbu sławił zalety duchownego, który się nim pieczętował, wskazując jednocześnie wzór

⁴⁷ Wszystkie tłumaczenia, jeśli nie podano inaczej, wykonała Agnieszka Strycharczuk.

⁴⁸ Tomasz Panfil, „Heraldyka kościelna a emblematy”, w: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywa badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004), 149-150.

szlachetnego i Bożego postępowania. Należy mieć na względzie fakt, że heraldyka rycerska zwracała uwagę na inne idee niż heraldyka kościelna: „dla tej pierwszej najistotniejsze były powinności militarne i dobre urodzenie. Heraldyka kościelna zaś opierała się na dogmatycznych oraz prawnych zasadach służby Bogu i Kościołowi, a także na będącym ich konsekwencją sposobie organizacji hierarchii kościelnej”⁴⁹.

TREŚCI IDEOWE EPIGRAMU

Autor wiersza – postać anonimowa, co do której można się jedynie domyślać, że był nim gruntownie wykształcony i znający tajniki poezji pracownik biskupiej kancelarii zadwornej lub chełmskiego konsystorza, członek kapituły katedralnej, albo inny duchowny poproszony o ułożenie tekstu – postawił w centrum swojej kompozycji znak róży. Kwiat ten pojawia się w niej dlatego, że jest znakiem herbowym przypisanym do rodu Chlebowskich.

Warto zwrócić uwagę na wybrane kompendia, które dostarczały autorom epoki narzędzi do budowania alegorii⁵⁰. W dawnym podręczniku retorycznym z pierwszej połowy XVII wieku zatytułowanym *Orator Polonus* znajduje się omówienie kilkuset herbowych legend oraz sposoby ich wykorzystania w retoryce, szczególnie w mowach panegirycznych. Układ każdej legendy zawiera się w trzech zasadniczych komponentach: *origo stemmatis* – *eruditiones / antiquitates / symbola* – *usus practicus*. Punktem wyjścia jest sam herb i towarzysząca mu historia, następnie modele interpretacyjne znaków herbowych i nawiązania do dawnych autorów, wreszcie praktyczne wykorzystanie dostępnych zasobów. Z legendy herbu Poraj z godłem heraldycznym w postaci kwiatu róży miało wynikać, że wywodził się on od imienia Rozynus, należącego do nieznanego bliżej rzymianina, który przybył na tereny Czech. Od tego imienia mieli pochodzić Rozynowie, a od nich Porajowie lub Różycowie. Jeden z przedstawicieli rodu miał przenieść herb na ziemie polskie u schyłku X stulecia:

Naprzód św. Wojciech, arcybiskup gnieźnieński, po tym go rozmnożył brat św. Wojciecha Paulus w swym potomstwie, który na dworze Bolesława Chrobrego służbą się bawił, gdy mu bracią z nienawiści Czechów i innych powinnych

⁴⁹ Panfil, „Heraldyka kościelna”, 143.

⁵⁰ Iwona M. Dacka-Górzyńska i Joanna Partyka (red.), *Staropolskie kompendia wiedzy* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009).

pomordowali, zatrzymanego król Polski herbem i majątnościami opatrzył zostawując go przy temże herbie Róży, która od nazwiska jego Porajem nazwaną. Tego też był herbu brat rodzony św. Wojciecha Gaudentius, arcybiskup gnieźnieński, który po św. Wojciechu zaraz był nastąpił. Ma być róża w czerwonym polu biała, na hełmie także w koronie róża⁵¹.

Po zarysie legendy przedstawiony został model interpretacyjny róży jako kwiatu symbolizującego szybkie przemijanie życia, jego ulotność. W tej części opracowania autor podręcznika *Orator Polonus* przytoczył cytaty z dawnych autorów, choć ich wyraźnie nie wskazał⁵²: „Quam longa una dies, aetas tam longa rosarum” – jak długo trwa jeden dzień, tak długie jest życie róż. „Denique quasi solstitialis herba paulisper fui: repente exortus sum, repente occidi” – wreszcie niczym letni kwiat na czas krótki byłem: nagle się narodziłem, nagle umarłem.

Z kolei inne kompendium *Mundus symbolicus*, ułożone w połowie XVII stulecia przez Filipa Picinelliego, omawiało znacznie szerzej to, jak rozumiano kwiat róży w emblematyce. Dla przykładu można podać dwie propozycje: „Virtutem inter calamitates ac miserias locupletatam, Rosae emblema repraesentat. [...] Tolera tribulationes: inter ipsas enim virtutes, quemadmodum inter spinas, Rosae nascuntur et germinant”⁵³ – emblemat Róży przedstawia cnotę zaprawioną wśród klęsk i nieszczęść. [...] Wytrwaj w strapieniach: wśród nich bowiem cnoty, jak między cierniami Róże rodzą się i wzrastają.

⁵¹ *Orator Polonus seu pars secunda rhetoricae, quae continent stemmatum Polonicorum antiquitates et origines deinde super his usus orationibus quosdam practices universa nobilitati Poloniae ad actus publicos accomodatos denique eruditiones antiquitates, symbola imperatorum, ducum, principum et illustrium virorum iisdem stemmatibus Polonicis servientia.* (b.d.). Sygn. 293, Biblioteka Metropolitarnego Seminarium Duchownego w Lublinie, 544. Legendę tę poddawano wielokrotnie krytycznej analizie, np. Stanisław Kozierowski, *Ród Porajów Różyców* (Kraków: Polskie Towarzystwo Heraldyczne, 1930), 1-3.

⁵² *Orator Polonus*, 545. Cytaty te były częściej wykorzystywane w literaturze, a przypisywano je odpowiednio Wergiliuszowi lub Ausoniuszowi (Clausen i in., *Appendix Vergiliana* (Oxford: Clarendon Press, 1966), 181; Grażyna Urban-Godziek, „Gdy róża jest silniejsza niż śmierć. O przełamywaniu konwencji znikomości życia w metaforze florystycznej Giovanniego Pontana”, w: *Rzeczy minionych pamięć. Studia dedykowane profesorowi Tadeuszowi Ulewiczowi w 90. rocznicę urodzin*, red. Andrzej Borowski, Jakub Niedźwiedz (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007), 534) oraz Plautowi (Titus Maccius Plautus, *Pseudolus*, ed. David M. Christenson (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 70; Jerzy Mańkowski, *Memoriale praeteritorum. Studia mediewistyczne i renesansowe* (Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019), 193).

⁵³ Filippo Picinelli, *Mundus symbolicus, in emblematum universitate formatus, explicatus, et tam sacris, quam profanis eruditionibus ac sententiis illustratus. Subministrans oratoribus, praedicatoribus, academicis, poetis etc., innumera conceptuum argumenta*, vol. 1 (Coloniae: H. Demen, 1681), 668.

„Personam sanctitate et doctrina conspicuam, quin et post mortem pretioso famae ac virtutum odore insignem, Rosae non absimilem dices”⁵⁴ – osobę wybitną w świętości i nauce, a nawet i po śmierci wyróżniającą się cudowną wonią dobrego imienia i cnót, nazwiesz bardzo podobną do Róży.

Z podanych przykładów wynika, że spektrum alegorycznej interpretacji tego znaku było w literaturze bardzo szerokie. Trzeba jednak mieć na uwadze, że analizowany utwór nosił charakter panegiryczny. Z tego względu herbowa róża znamionowała uosobienie wszelkich cnót oraz społeczną pozycję prałata Chlebowskiego.

Kolejne wersy epigramu ewokują wiele ciekawych obserwacji. Czasownik *ornat* to najczęściej pojawiające się orzeczenie w tego typu narracji, wszak herb jest ozdobą rodu. Na uwagę zasługuje także druga forma – *armat*, gdyż łączy się ona semantycznie z rzeczownikiem *arma*, który oznacza obronę lub broń, a w średniowieczu także tarczę herbową⁵⁵. W drugim wersie epigramu następuje zmiana czasu w formie osobowej czasownika z teraźniejszego na przyszły – *tinget*. I tu jest pole do domysłów, czy mowa jest o spodziewanym w niedługim czasie mianowaniu nowego biskupa diecezji chełmskiej, czy też jest to rodzaj jakiejś zapowiedzi i życzenia w odniesieniu do samego prałata Chlebowskiego. Druga hipoteza nie wydaje się zupełnie nieprawdopodobna, choć należy zauważyć, że biskupami diecezjalnymi bywali na tym etapie dziejów raczej przedstawiciele rodów magnackich i wielkich rodów szlacheckich. Tak też się stało w przypadku diecezji chełmskiej, gdzie po okresie sediswakancji władzę pasterską przejął w 1736 r. biskup Józef Eustachy Szembek⁵⁶.

Ciekawym szczegółem jest w wierszu zastosowanie rzeczownika *murex* na oznaczenie biskupiej purpury. Oddawanie określonej barwy nie było w poezji rzeczą łatwą, jeśli trzeba było o niej wspominać kilkakrotnie w utworze. Stosowano zatem synonimy. Dla porównania w jednym z epigramatów autorstwa XVI-wiecznego twórcy Andrei Alciata znalazł się wers: „Stet depictus Honos Tyrio velatus amictu”, co tłumacz Bartłomiej Czarski przełożył na język polski w następujący sposób: „Niech namalowany Honor stanie okryty

⁵⁴ Picinelli, *Mundus symbolicus*, 668.

⁵⁵ Janusz Sondel, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków* (Kraków: Universitas, 1997), 79.

⁵⁶ Krzysztof R. Prokop, *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (do czasów I wojny światowej): Baków, Chełm (Krasnostaw), Halicz, Kamieniec Podolski, Kijów, Lwów, Łuck, Przemyśl, Żytomierz* (Warszawa: Drukarnia Akcydensowa Dorosz Andrzej, 2014), 370.

tyryjską szatą”⁵⁷. W komentarzu, który zamieścił w przygotowanej edycji, podał ponadto: „Honor, personifikacja cnoty *honor*, nosi purpurową szatę, znak godności i zamożności. Purpurę pozyskiwano z morskich ślimaków z gatunku *murex*, a centrum jej produkcji znajdowało się w fenickich miastach Tyr oraz Sydon”⁵⁸. Zatem *murex* i *Tyrius amictus* są synonimami purpury.

Ciekawym zabiegiem stylistycznym wydaje się zestawienie *rosa* – *ligustrum*. Można je odczytać na dwóch poziomach: dosłownym i przenośnym. Poziom dosłowny to oddziałujący na zmysł wzroku klasyczny kontrast między dwiema barwami, purpurową i białą⁵⁹. Ligustr jest to popularny, lecz zapewne rzadko kojarzony krzew, który najczęściej stosowany jest do obsadzania żywopłotów. Autor epigramu wykorzystał obraz tej rośliny nieprzypadkowo. Gdy prześledzi się występowanie słowa *ligustrum* w poezji, można znaleźć je chociażby u Wergiliusza w jednej z jego bukolik: „Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur”⁶⁰ – białe ligustry lekceważą, zbierają czarne jagody⁶¹. Kilka odniesień znajduje się także w epigramatach Marcjalisa. W jednym z nich ligustr jawi się jako podobny do śniegu i lilii: „loto candidior puella cygno, /argento, nive, lilio, ligustro”⁶² – dziewczyna bielsza niż łabędź czysty /niż srebro, śnieg, lilie i ligustr. W kolejnym utworze Marcjalis wykorzystuje tę roślinę o białych kwiatach, by zestawić ją z tymi, które mają kwiaty o innych kolorach: „pallida donabit glaucina, Cosme, tibi, /Paestano violas et cana ligustra colono”⁶³ – tobie Kosmo, pestański osadniku /da blade glaukosi, fiołki i białe ligustry. Również Klaudian w utworze *De raptu Proserpinae* dwukrotnie stosuje to słowo: „Pallere ligustra, /Exspirare rosas, decrescere lilia vidi” – „widziałam, jak ligustr szerniał, /róże uwiedły i lilie opadły”⁶⁴; „hanc mollis amaracus ornat; /haec graditur stellata rosis, haec alba ligustris” –

⁵⁷ Andrea Alciato, *Emblematy*, tłum. Bartłomiej Czarski (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021), 115.

⁵⁸ Alciato, *Emblematy*, 115.

⁵⁹ Choć godło heraldyczne w herbie prałata Chlebowskiego nie było purpurowe, lecz białe bądź srebrne, to nie uwidaczniało tego monochromatyczny druk rubryceli, pozostawiając tym samym szerokie pole dla swobodnych skojarzeń literackich.

⁶⁰ Publius Maro Virgilius, *Opera omnia*, vol. 3 (Londini: A.J. Valpy, 1819), 1596.

⁶¹ Warto zauważyć, że komentarz dołączony do odpowiedniego wydania dzieł Wergiliusza mówi o tym, że poeta konstruuje porównanie ze świata kwiatów w odniesieniu do życia wiejskiego i do miłości, a ligustr jest kwiatem przyjemnym, ale bardzo nietrwałym; Virgilius, *Opera omnia*, 1596.

⁶² Marcus Valerius Martialis, *Epigrammaton libri*, ed. Friedrich Wilhelm Schneidewin (Lipsiae: B.G. Teubner, 1853), 38-39.

⁶³ Martialis, *Epigrammaton libri*, 204.

⁶⁴ Claudius Claudianus, *De raptu Proserpinae*, tłum. Martyna Petry (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016), 85-86.

„majeranek miękki stroi drugą; / ta kroczy zwieńczona różami; ligustr biały na innej”⁶⁵. Bliższe jednak porównaniu zastosowanemu w omawianym epigramie jest to, które pojawiło się u autorów późniejszych – Rogera de Caen, w utworze „Carmen de contemptu mundi”⁶⁶: „Mistaque sanguineis alba ligustra rosis”⁶⁷ – białe ligustry z krwistymi różami zmieszane; u Konrada Celtisa w *Quattuor libri Amorum*: „Inter sanguineas alba ligustra rosas”⁶⁸ – białe ligustry wśród krwistych róż; czy u Jakuba Masena w jednym z utworów zawartych w *Palaestra eloquentiae ligatae*: „Et lambunt socias alba ligustra rosas”⁶⁹ – i białe ligustry muskają sąsiednie róże. W analizowanym epigramie ligustr określony jest przymiotnikiem *blandus* – pociągający, miły, przyjemny. Natomiast poziom przenośny omawianego zestawienia *rosa* – *ligustrum* to pozycja prałata Chlebowskiego w hierarchii kościelnej i jego osobiste walory, które w ocenie autora wiersza sytuowały go znacznie wyżej niż pozostałych członków kapituły oraz zwykłych diecezjan. Potwierdza to zastosowany przez autora epigramu czasownik *vigere*, wskazujący także na bycie sławnym, posiadanie znaczenia, święcenie triumfów⁷⁰.

Rodowy herb hierarchy został dopełniony znakiem kapituły chełmskiej. Nawiązuje ono do patrocinium chełmskiej katedry, która była siedzibą kapituły, a przez to także do jej herbu. Należy pamiętać, że herb dwudzielny w słup niósł ze sobą wielorakie przesłanie. W przypadku rodzin panujących herby złożone symbolizowały objęcie ich władzą terytoria⁷¹. W odniesieniu do postaci prałata Chlebowskiego należałoby to rozumieć jako sprawowanie kościelnej pieczy nad chełmskim biskupstwem. Herby złożone podkreślały także więzy krwi, przy czym strona prawa, jako tzw. strona bardziej zaszczytna, zarezerwowana była dla znaków ojczystych, zaś lewa dla macierzystych⁷². W tym wypadku mogło nasuwać się skojarzenie o narodzeniu prałata Chlebowskiego z herbownych Porajów oraz ze wspólnoty miejscowego Kościoła

⁶⁵ Claudianus, *De raptu Proserpinae*, 56-57

⁶⁶ Autorstwo tego utworu mylnie przypisywano Anzelmowi z Canterbury: Anselmus Cantuariensis, „Carmen de contemptu mundi”, w: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, vol. 158 (Parisii: Apud Garnier fratres editores et J.-P. Migne successores, 1853), 687.

⁶⁷ Anselmus Cantuariensis, „Carmen”, 702.

⁶⁸ Conrad P. Celtis, *Quattuor libri Amorum secundum quattuor latera Germaniae. Germania generalis*, ed. Felicitas Pindter (Lipsiae: B.G. Teubner, 1934), 36.

⁶⁹ Jacob Masen, *Palaestra eloquentiae ligatae*, vol. 2 (Coloniae: J.W. Friessem, 1655), 77.

⁷⁰ Sondel, *Słownik*, 992.

⁷¹ Władysław Semkowicz, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii* (Kraków: Universitas, 2011), 170.

⁷² Semkowicz, *Encyklopedia*, 171.

występującego jako *Ecclesia-Mater*. O ile jednak akcent zostałby przesunięty na odbiorców rubryceli i zawartych w niej znaczeń, to dwudzielny herb mógł być rozumiany jako obraz swoistych zaślubin prałata Chlebowskiego z wier-nym ludem chełmskim, gdzie lokalna wspólnota występowała jako *Ecclesia-Sponsa*.

W epigramie, w związku ze znakiem chełmskiej kapituły, zostało użyte wyrażenie *caetus Apostolicus*, nieobce nie tylko liturgii i teologii, ale także ściśle literackim tekstom epoki⁷³. Ono również może być odczytane na kilku poziomach. Może ono oznaczać zarówno samo grono kapitulne, jak i cały lud diecezji powierzony na tym etapie dziejów duszpasterskiej trosce prałata Chlebowskiego. Należy wnioskować, że posługa nowo ustanowionego ad-ministratorsa diecezji była niewątpliwie dobrze odbierana i przynosiła zaszczyt tak kapitule, jak i całemu chełmskiemu Kościołowi. Wykonana przez prałata Chlebowskiego praca miała zatem otwierać – najpierw jemu samemu, choć nie tylko – perspektywę nieba (*ora poli*), będącą nagrodą za życie oddane Bogu i ludziom. Perspektywa ta jest motywem często pojawiającym się w tego typu utworach. Dla przykładu można przytoczyć wiersz dedykowany innemu hierarsze diecezji chełmskiej biskupowi Maciejowi Garnyszowi pieczętu-jącemu się tym samym herbem Poraj. Choć działalność obydwu duchownych dzieliło niemal pół wieku – jako że biskup Garnysz sprawował swoją posługę w latach 1781-1790 – schemat narracyjny w wierszach herbowych był po-dobny. W wierszu na herb biskupi z 1788 r. dwukrotnie pojawiał się wymiar transcendentalny realizowanej posługi pasterskiej: „purpurat illa [scil. Rosa] Polum” – [róża] upiększa strop nieba, a ponadto „olet illa Polo” – jej woń jest dla nieba⁷⁴.

Tak jak wizerunek herbowy w rubryceli na rok 1734 wydaje się nieść kilka znaczeń, tak też obrazowanie ukazane w analizowanym utworze ma charakter co najmniej podwójny. Znak herbowy prałata Chlebowskiego – róża – iden-tyfikuje doczesny wymiar posługi, zaś znak kapituły – Rozesłanie św. Aposto-łów – ten wymiar posługi, który ma wieczną wartość. Dopełnieniem tego obrazowania jest użyty dwukrotnie czasownik *pascit* – karmi, syci. Herbowa róża nasycza te dwa wymiary posługi nektarem cnoty (*succo virtutis*), a więc tym, co jest w niej najbardziej szlachetne i prawe. Czyni to czystymi wargami (*castis labris*) – synonimem różanych płatków, a więc w sposób bezinteresow-ny, wolny od ludzkich względów. W panegirycznej konkluzji pada stwierdzenie,

⁷³ Michał Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 6 (Kraków: Drukarnia Uniwersytecka, 1844), 317.

⁷⁴ Marczewski i Strycharczuk. „Apoteoza godła [...] Macieja Grzegorza Garnysza”, 179.

iż to jest prawdziwym powodem do chwały, która rozkwita i przynosi zaszczyt rodowi chełmskiego prałata oraz całej tamtejszej diecezji. Konkluzja ta jest zgodna z paradygmatem heraldyki kościelnej, która na pierwszy plan wysuwała z zasady osobiste walory i zasługi herbownego oraz jego odpowiednią pozycję w kościelnej hierarchii, a nie samą przynależność do szlacheckiego rodu.

PODSUMOWANIE

Krótki epigram stanowiący komponent stemmatu zamieszczonego w rubryce chełmskiej na rok 1734 pokazuje biegłość warsztatową i bogactwo intelektualne autora wiersza. Poetyckie obrazowanie, które wymyka się jednoznacznej interpretacji, dobór środków stylistycznych, panegiryczny ton i dydaktyczne walory sprawiają, że utwór ten nie odbiega swoją wartością od literackiego zasobu kultury XVIII stulecia. Ponadto stanowi on element kilkuletniej tradycji wydawniczej rubrycel chełmskich wymownie potwierdzający fakt, iż Kościół, także ten lokalny, wykorzystywał formy przekazu idei popularne dla czasu, w którym funkcjonował. Ocalił w ten sposób pamięć zarówno o kulturze umysłowej epoki, jak i o postaciach, które ją tworzyły – w tym wypadku o prałacie prepozycie chełmskiej kapituły katedralnej Walentym Chlebowskim, którego osobiste cnoty wpisywały się w życie religijne powierzonej mu w administrowanie diecezji.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

- Acta actorum consistorii Lublinensis*. 1720-1727. Sygn. Rep 60 A 46, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie.
- Acta actorum episcopatum R. D. Constantini Feliciani in Szaniawy Szaniawski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae*. 1724-1727. Sygn. AEp 79, vol. 2, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.
- Acta capituli Posnaniensis*. 1720-1727. Sygn. CP 58, Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu.
- Acta visitationis ecclesiarum archidiaconatus Lublensis (Decanatus: Lucoviesis, Parczoviensis, Casimiriensis, Chodeliensis, civitas Lublinum, decanatus Solecensis) dioecesis Cracoviensis ex commissione R.D. Constantini Feliciani Szaniawski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae per R.D. Joannem Felicem Szaniawski, episcopum Capsensem, suffraganum archidiaconum et officialem generalem Leopoliensem*. 1721. Sygn. AV 20, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

Orator Polonus seu pars secunda rhetoricae, quae continent stemmatum Polonicorum antiquitates et origines deinde super his usus orationibus quosdam practices universa nobilitati Poloniae ad actus publicos accomodatos denique eruditiones antiquitates, symbola imperatorum, ducum, principum et illustrium virorum iisdem stemmatibus Polonicis servientia. (b.d.). Sygn. 293, Biblioteka Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie.

Prothocollon consistorii Lublinensis. 1735-1741. Sygn. Rep 60 A 48, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie.

Protokół aktów kapituły chełmskiej. 1702-1752. Sygn. Rep 64 A 4, Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie.

Visitatio in archidiaconatu Lublinensi duorum decanatum, nempe: Casimiriensis et Solecensis sub auspiciis Cel. Principis R.D. Andreae Stanislai Kostka in Żaluskie Żaluski, episcopi Cracoviensis, ducis Severiae. 1748. Sygn. AV 43, Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Alciato, Andrea. *Emblematy*. Tłum. Bartłomiej Czarski. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.

Anselmus Cantuariensis. „Carmen de contemptu mundi”. W: Jacques Paul Migne (ed.), *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, vol. 158, kol. 687-706. Parisiis: Apud Garnier fratres editores et J.-P. Migne successores, 1853.

Boniecki, Adam. *Herbarz polski*, t. 2. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1900.

Celtis, Conrad P. *Quattuor libri Amorum secundum quattuor latera Germaniae. Germania generalis*, ed. Felicitas Pindter. Lipsiae: B.G. Teubner, 1934.

Claudianus, Claudius. *De raptu Proserpinae*. Tłum. Martyna Petry. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2016.

Clausen, Wendell, Francis Richard, David Goodyear, Edward John Kenney i Ian Archibald Richmond (red.). *Appendix Vergiliana*. Oxford: Clarendon Press, 1966.

Directorium officii divini pro diaecesi Chelmensi in annum Domini MDCCXXXIV embolismicum secundum post bissextilem. 1734.

Martialis, Marcus Valerius. *Epigrammaton libri*, ed. Friedrich Wilhelm Schneidewin. Lipsiae: B.G. Teubner, 1853.

Masen, Jacob. *Palaestra eloquentiae ligatae*, vol. 2. Coloniae: J.W. Friessem, 1655.

Niesiecki, Kasper. *Herbarz polski*, t. 3, wyd. Jan Nepomucen Bobrowicz. Lipsk: Breitkopf i Haertel, 1839.

Picinelli, Filippo. *Mundus symbolicus, in emblematum universitate formatus, explicatus, et tam sacris, quam profanis eruditionibus ac sentiis illustratus. Subministrans oratoribus, praedicatoribus, academicis, poetis etc., innumera conceptuum argumenta*, vol. 1. Coloniae: H. Dermen, 1681.

Plautus, Titus Maccius. *Pseudolus*, ed. David M. Christenson. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Virgilius, Publius Maro. *Opera omnia*, vol. 3. Londini: A.J. Valpy, 1819.

Zwierzynowski, Michał, Robert Kołodziej i Andrzej Kamiński (wyd.). *Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1668-1675*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018.

OPRACOWANIA

- Czarski, Bartłomiej. „Lemmata w staropolskich konstrukcjach stemmatycznych jako przejaw hybrydyzacji gatunkowej”. *Terminus* 14, z. 25 (2012): 157-178. <https://doi.org/10.4467/20843844TE.12.007.0470>.
- Czarski, Bartłomiej. „W poszukiwaniu najstarszego polskiego stemmatu – pytania i propozycje odpowiedzi”. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 65 (2021): 5-33. <http://dx.doi.org/10.12775/OiRwP.2021.01>.
- Dacka-Górzyńska, Iwona M. i Joanna Partyka (red.). *Staropolskie kompendia wiedzy*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Dąbkowska-Kujko, Justyna. „Jezuicka paideia”. W: *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*, red. Mirosława Hanusiewicz-Lavallee, 153-190. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009.
- Dymmel, Piotr. „Herby kapituł w ‘Klejnotach’ Jana Długosza”. W: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywa badań*, red. Krzysztof Skupiński, Anzelm Weiss, 97-120. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Hemperek, Piotr. *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV-XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1974.
- Konieczny, Mariusz. „Rubrycel”. W: *Encyklopedia katolicka*, red. Edward Gigilewicz, t. 17, kol. 513-514. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2012.
- Kozierowski, Stanisław. *Ród Porajów Różyców*. Kraków: Polskie Towarzystwo Heraldyczne, 1930.
- Krzywy, Roman. „Stemmat”. *Zagadnienia rodzajów literackich* 55, nr 1 (2012): 252-255.
- Kumor, Bolesław. „Archidiaconat”. W: *Encyklopedia katolicka*, red. Feliks Gryglewicz i in., t. 1, kol. 869-873. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1973.
- Mańkowski, Jerzy. *Memoriale praetitorum. Studia mediewistyczne i renesansowe*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2019.
- Marczewski, Jarosław R. *Dzieje chełmskiej kapituły katedralnej obrządku łacińskiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013.
- Marczewski, Jarosław R. „Rubrycele i schematyzmy diecezji chełmsko-lubelskiej”. *Roczniki Teologiczne* 65, z. 4 (2018): 51-71. <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2018.65.4-5>.
- Marczewski, Jarosław R. „Rubrycele i schematyzmy łacińskiej diecezji chełmskiej”. *Roczniki Teologiczne* 66, z. 4 (2019): 21-39. <http://dx.doi.org/10.18290/rt.2019.66.4-2>.
- Marczewski, Jarosław R. i Agnieszka Strycharczuk. „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Macieja Grzegorza Garnysza w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach diecezji chełmskiej”. *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* 104 (2015): 167-187. <https://doi.org/10.31743/abmk.12503>.
- Marczewski, Jarosław R. i Agnieszka Strycharczuk. „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Wojciecha Skarszewskiego w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach chełmsko-lubelskich i lubelskich”. *Roczniki Humanistyczne* 63, z. 3 (2015): 149-176. <http://dx.doi.org/10.18290/rh.2015.63.3-9>.
- Marczewski, Jarosław R. i Agnieszka Strycharczuk. „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Józefa Marcellego Dziecielskiego (1768-1839) w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach lubelskich”. *Roczniki Humanistyczne* 68, z. 3 (2020): 111-132. <http://dx.doi.org/10.18290/rh20683-7>.

- Marczewski, Jarosław R. i Agnieszka Strycharczuk. „Apoteoza godła heraldycznego biskupa Walentego Wężyka (1705-1766) w łacińskich wierszach herbowych w rubrycelach chełmskich”. *Roczniki Humanistyczne* 71, z. 3 (2023): 179-202. <https://doi.org/10.18290/rh23713.10>.
- Milewska-Ważbińska, Barbara. *Res – verba – imagines. Z rozważań o literaturze łacińskiej i kulturze dojrzałego baroku*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.
- Pałyga, Jan. „Duchowieństwo parafialne dekanatu kazimierskiego w XVII i XVIII wieku”. *Roczniki Humanistyczne* 14, z. 2, (1966): 7-57.
- Panfil, Tomasz. „Heraldyka kościelna a emblematy”. W: *Polska heraldyka kościelna. Stan i perspektywa badań*, red. Krzysztof Skupieński, Anzelm Weiss, 143-152. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2004.
- Pomian, Agnieszka. *Pieczenie kapituł katedralnych na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym* [maszynopis]. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2007.
- Prokop, Krzysztof R. *Rzymskokatolicki biskupi ordynariusze diecezji na ziemiach ruskich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów (do czasów I wojny światowej): Baków, Chełm (Krasnostaw), Halicz, Kamieniec Podolski, Kijów, Lwów, Łuck, Przemyśl, Żytomierz*. Warszawa: Drukarnia Akcydensowa Dorosz Andrzej, 2014.
- Przybyszewski, Bolesław. *Katalog kanoników Krakowskiej Kapituły Katedralnej w XVIII wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2009.
- Semkowicz, Władysław. *Encyklopedia nauk pomocniczych historii*. Kraków: Universitas, 2011.
- Sondel, Janusz. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Kraków: Universitas, 1997.
- Szady, Bogumił. *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*. Lublin: Wydawnictwo-Drukarnia Liber, 2003. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3700961>.
- Szafran, Przemysław. *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem*. Towarzystwo Naukowe KUL, 1958.
- Urban-Godziek, Grażyna. „Gdy róża jest silniejsza niż śmierć. O przełamywaniu konwencji znikomości życia w metaforze florystycznej Giovanniego Pontana”. W: *Rzeczy minionych pamięć. Studia dedykowane profesorowi Tadeuszowi Ulewiczowi w 90. rocznicę urodzin*, red. Andrzej Borowski, Jakub Niedźwiedź, 533-541. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2007.
- Wiszniewski, Michał. *Historia literatury polskiej*, t. 6. Kraków: Drukarnia Uniwersytecka, 1844.